

Go tšwetša pele bolemi bja tirišo ya tlhago le mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi ka Limpopo

KABO YA TSHEDIMOŠO, MAY 2020

Ka dipolelišanong tša mabapi le mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi le ka ga bolemi bja tirišo ya tlhago, tšeo di swerwego Acornhoek, ka Limpopo ka la 20-22 Janeware 2020, balemi le mekgatlo ye e ba thekgago ba ile ba bolela ka fao go kwagalago gore ba nyaka go bona thekgo ye ntši go tšwa go mmušo le thekgo ka ga melawana le mabapi le mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi, le gore ba tla šomišana go rerišana le mmušo mabapi le taba ye, le gore ba tla tšwela pele go maatlafatša mošomo wa bona wa balemi ba diriša dikamano tše diswa tšeo di hlomilwego ka fao di polelišanong. Sengwalwa se ka moka se fa kakaretšo ka ga dintlha tše bohlokwa tše go boledišanwego ka tšona ka fao Dipolelišanong, eupša re thoma ka dintlha tše bohlokwa tšeo di beilwego pele go phethagatšwa tšeo di tšwago ka fao dipolelišanong.

Dintlha tše Bohlokwa tšeo di Beilwego pele go Phethagatšwa

Bakgathatema ba dumetše gore tše ke ditherišano tša mathomo – e lego phihlelelo ye kgolo ka botšona. Gore go be le tšwelopele go bohlokwa go lebelela kudu dikgato tša mathomo tše bohlokwa. Bakgathatema ba hlaotše mafapha a mane a bohlokwa ao a swanetšego go phethagatšwa:

1. Kago ya Bokgoni

Bjalo ka karolo ya go maatlafatša mokgwa wa rena ka moka, bokgoni bo ka maatlafatšwa ka ga merero ye e amanego le mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi le bolemi bja tirišo ya tlhago:

- Go maatlafatša tsebo ya kamano magareng ga mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi, bolemi bja tirišo ya tlhago, phetogo ya tlelaemete le mananeo a dipeu, go tla go laola mananeo a thekgo ya balemi.
- Go maatlafatša tsebo ya sethekniki ya dipeu: go fa mohlala, tšeo di fapanego le tšeo di swanago gareng ga dipeu tša tlhakanyopeu, mehuta ya go nontšhwa nyanyeng (OPV), tša tlhago, tša setlwaedi, tša setlogo le dipeu tšeo di fetošitšwego go ya ka tikologo ya fao, mekgwa ye e farologanego le ye e šomago gabotse ya go hlokomela dipeu go di šireletša kgahlanong le dibokwana (tša tlhago kgahlanong le tša dikhemikhale). Se se tla kgontšha balemi go kaonafatša taolo ya boleng ka tšweletšong ya dipeu ge go hlokgala, ka nepo ya go lekodišiša peu yeo ba e hwetšago go mmušo, le go bolela dinyakwa tša bona ka fao go kwešišegago.
- Tlhahlo ye e bonagalago ka ga taolo ya dipeu: go di boloka, go di bea, ka fao ba ka bunago mehuta ya dipeu (tša dithoro tša merogo).
- Go rutana ga balemi ka ga bolemi bja tirišo ya tlhago le go boloka dipeu.
- Go aga tsebo le seo se ka dirwago mabapi le go šomiša tšeo di tšweleditšwego: go rutana go apea dipeu tša setšo, go fa mohlala. Se gape se amana le go tliša temogo go setšhaba mabapi le ditaba mabapi le dipeu, go dira gore ditšhaba/ badiriši ba tsenele dipolelišano le mešongwana.

2. Tšwetšopele

Sehlopha sa tšwetšopele se hlomilwe mathomong gore se tlo kgokaganywa ke Mekgatlo wa Meetse le Tlhabollo ya Dinagamagae (AWARD). Sehlopha se se filwe mešomo ye e latelago:

- Hlama setatamete sa maemo a bona go tšwa ka polelišanong.
- Šomiša setatamete se go kgopela kopano le Kgoro ya Temo le Tlhabollo ya Dinagamagae ya Limpopo (LDARD), gore ba tle ba rerišane le bahlankedi ba kgoro ye ka ga tshepedišo ya ka phrobentsheng le go ba begela ka ga dipolelo tša polelišano.
- Rerišana le LDARD ka ga thekgo go balemi ba tša bolemi bja tirišo ya tlhago.
- Hlama tshepedišo ya ditherišano tše di tšwelago pele le mmušo wa phrobentshe ka ga merero ya melawana.
- Rerišana le mmušo ka ga go bea mellwane ya naga ye e šomišwago go akaretšwa dikgwebopotlana tše di kgathago tema ka tšweletšong ya dipuno tša tlhago/ tšweletšo ya bolemi bja tirišo ya tlhago.
- Šišinya mekgwa ya go fokotša sekgoba seo se dirwago ke melawana magareng ga balemipotlana le mmušo.

3. Tirišo

- Go dumelelanwe gore ge mošomo wo wa phrobentshe o tšwela pele, bontši bja mošomo wo batho ba šetšego ba o dira o swanetše go tšwela pele, gomme dithuto tšeo re di hwetšago ka mo polelišanong ye di swanetše go akaretšwa ka fao mošomong woo.
- Dikgokagano tšeo di hlamilwego ka polelišanong di swanetše go tšwetšwa pele go dirišwa.
- Utolla gore go swarwe dikopano tše ntši tša ba kgauswi mabapi le dipeu

4. Kgašo

- Bakgathatema ba dumelelane go utolla mafelwana ao go ka fanwago tshedimošo go ona.
- Tšweletša dingwalwa tša kgokagano tša go fana ka tshedimošo, tša go ithuta le temošo.
- Rerišana le ba kgašo go phatlalatša ditiragalo le mešongwana ya balemi.

MAIKUTLO A BALEMI

“Ge o tšhela peu ka mpholo, o tšhela dipeu ka mpholo. O tšhela semela ka mpholo ebile o šitiša lenaneo la dipeu – ge o hloka lešoka, re ipolaya ka lenaneo la dipeu.”

MPHATELENI MAKUALULE

Tshedimošo ya mathomong

Go thoma ka 2015 Senthara ya Phedišano ya Diphedi tšeo di Fapanego ya Afrika (ACB), gammogo le neteweke ya badudi ka bophara, ba ile ba fetola go goeletšwa ga melao ye e lego ka go dithalwa tše pedi tšeo di ikemišeditšego go thekga lekala le legolo la kgwebo la kopanyo ya dipeu. Kotsi ye kgolo ya melao ye ke gore e dira gore go boloka, go neelana le go rekiša dipeu ka balempotlana ke bosenyi. Melaokakanywa ye e fetišitšwe go ba molao go ya mafelelong a ngwaga wa 2018 bjalo ka Molao wa Ditokelo tša Batswadiši ba Dimela le Molao wa Kaonafatšo ya Dimela. Taba ye bohlokwa ke gore Kgoro ya Temo bjale e šoma ka ntle le go se diriše melawana ye e amago balempotlana bao ba neelanago goba ba rekišago dipeu go fihla mollwaneng wo itšego.

Se se bohlokwa, eupša taba ke gore go fetiša ga Melao ye go laetša bohlokwa bjo bo tšwelago pele bjo mmušo o bo fago lekala la balemi ba bagolo ba tša kgwebo, mola e le gore dinyakwa tša balempotlana, le go fetoša mananeo a rena a dijo ka seemong sa bohloki bjo bogolo, phetogo ya tlelaemete le tahlegelo ya phedišano ya diphedi, di tšwela pele go ba ka go tlhako ye e bonago go dira kgwebo bjalo ka taetšo e nnoši ya katlego.

Bolemi bja tšweletšokgolo ga bo kgone go tšwetšwa pele go ya go ile. Ka fao re swanela ke go fetogela go mananeo a bolemi bja phedišano ya diphedi go tšweletša dijo tša rena – mananeo ao a šomago le tlhago (e sego kgahlanong le yona) le boleng bja go phela gabotse ga batho le go ba kwela bohloko. Karolo ye kgolo ya bolemi bja tirišo ya tlhago ke phapanyo ya dipeu, e lego seo se netefatšago gore bolemi bja phedišano ya diphedi ka tšweletšong, go kgotlelela tlelaemete, le phepo ye kaone.

Go thekga mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi le bolemi bja tirišo ya tlhago go tšwela pele go lemogwa kudu ke mekgatlo ya setšhaba, banyakišiši, mekgatlo ya balemi le bahlami ba bangwe ba melao. Ka lebaka la se, ACB e dirile ditherišano tša mabapi le mellwane go ralala le Phrobentshe ya Limpopo ka Julae 2019.

Go bile le tumelanelano ka kakaretšo go tšwa go bohle bao ba amegago mabapi le tlhokego ya go rulaganya mokgwa wa go tšwela pele go fana ka maitemogelo le tsebo gareng ga bakgathatema ba mehuthutha mabapi le mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi le bolemi bja tirišo ya tlhago, le ka fao a ka tšwetšwago pele, go akaretšwa go hloma thekgo ye kgolo go tšwa go mmušo go masolo a balemi. ACB le AWARD ka fao di bile benggae mmogo ba kopano ya dipoledišano tša ka phrobentsheng ka ga mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi (FMSS) le bolemi bja tirišo ya tlhago ka la 20-22 Janeware 2020. **Kopano ye e kopantše balemi, mekgatlo ya thekgo, le baemedi go tšwa go kgoro ya temo ya bosetšhaba, dikgoro tša temo tša diphrobentshe le tša dipušoselegae ka mo poledišanong ye.**

Maikemišetšo a poledišano ye e bile go:

- Go boledišana mmogo ka ga seemo sa mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi ka Limpopo.
- Kwešiša seemo ka kakaretšo, dibaka le mapheko a FMSS ka Limpopo, tšeo di amanago le phetogo ya tlelaemete, meetse, phedišano ya diphedi tše di fapanego, le melawanatheo ya lefase ka bophara le ya bosetšhaba.
- Abelana tshedimošo le go ithuta ka ba bangwe mabapi le mananeo a dipeu a balemi.
- Rerišana le baemedi ba mušo ka ga dinyakwa tše bohlokwa le tšeo di beilwego pele ka ga tema ye e kgathwago ke mmušo go thekga mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi le bolemi bja tirišo ya tlhago.
- Hlala lenaneotiro la mohlakanelwa la mathomong mabapi le mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi le bolemi bja tirišo ya tlhago.

Kabo ye ya tshedimošo e na le dipelo tša ditherišano tša ka dipoledišanong, bjalo ka sengwalwa sa go hlahla mošomo wa mohlakanelwa wa go tšwetšwa pele thekgo ya go katološa mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi le bolemi bja tirišo ya tlhago ka Limpopo, le ka Afrika Borwa.

MAIKUTLO A BALEMI

“Ka dipoledišanong re ile ra kgona go hwetša tshedimošo go tšwa go yo mongwe le yo mongwe ka ga maitemogelo a rena a ka mehla. Re ithuta ka pela ka ga seo se diregago. Sebakeng sa go ba le motho o tee yo a emego pele ga rena a fana ka tsebo, re ithutile ka ga maitemogelo a rena. Se se re kgontšhitše go ithuta tshedimošo ka pela, sebakeng sa go no ba le motho o tee yo a swerego ditharollo ka moka.”

GWA BOLELA MOKGATHATEMA WA MOLEMI

Mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi, bolemi bja tirišo ya tlhago le lenaneo la dijo

Mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi ke ao e lego gore balempotlana ba bolokago, ba bjalago leswa le go neelana ka dipeu go tšwa dipunong tša bona tša nako ye e fetilego.

Ka mo mananeong a, balempotlana ba kgatha tema kudu ka go kopanya peu ka tswadišo, ka go kgetha, go laola, go boloka le go lota peu. Go abelana, go neelana le go maatlafatša peu ka balempotlana go feleleditše ka phapano ye kgolo ya dipeu le dibjalo.

Phapano e bohlokwa kudu go thuša balemi go tlwaela diphetogo ka tlaaemeteng, go swana le ge go na le komelelo ye e tšeago lebaka le letelele. E fana gape ka phepo ye e lekalekanetšego go batho le go diphoofolo, go dijo tša mobu, ebile ke karolo ye bohlokwa ya mananeo a tšweletšo ya bolemi bja tirišo ya tlhago.

Dipoledišano tše di maatlafaditše go utolla ga mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi ka go ahlaahla ka fao go ba le dipeu tšeo di fapanego go lego bohlokwa go lenaneo la dijo tša phepo leo le tšwelago pele go ya go ile, bohlokwa bja go bjala dibjalo tša dijo tše bohlokwa ka mašemong a tee, le ka fao go boledišana ka dipeu go ka se aroganywego le go boledišana ka ga dijo tšeo re di tsenyago mebeleng ya rena. Se gape se ra gore mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi ke setlwaedi sa setšo, ka go aga leswa tsebo le setlwaedi mabapi le dijo le dipeu – “Tsebo e a lahlega, tirišano ka ga dijo e a timelela.”

Ditlhohlo ka ga DiJo le Dibaka

Go tšwetša pele mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi le bolemi bja tirišo ya tlhago ke mošomo o bohlokwa. O lebane le ditlhohlo, eupša gape le dibaka. Tše dingwe tša ditlhohlo tše di laeditše gore re swanetše go di hlokomela di akaretša:

- Phetogo ya tlaaemete e dira gore go be boima go tšweletša. E tlo mpefala ka Limpopo, gomme go tlo ba boima kudu go tšwela pele go bjala dibjalo tša go swana le lefela. Ka fao re swanetše go boledišana mabapi le go oketša tšweletšo le tsebo ya dithoro tša setšo le tšeo di fetoišitšwego go kgona seemo sa tikologo go tšea sekgoba sa lefela.
- Balempotlana bao ba bego ba le ka poledišanong ba boletše gore bona le balemi ka ditšhabeng tša bona mo lebakeng le ba hwetša dipeu tša bona go tšwa go methopo ye e fapafapanego. Ba bangwe bao ba amanago le mekgatlo ye e tšwetšago pele bolemi bja tirišo ya tlhago ba hwetša dipeu go tšwa mabenkeleng a go swana le Earthwise ao a rekišago dipeu tša tlhago; balemi ba fana dipeu; ba bangwe ba reka go barekiši ba mebeleng; gomme ba bantši le bona ba reka dipeu tša sebjaalebale tšeo di rekišwago ka disuphamaketeng. Tlhohlo ye bohlokwa mabapi le dipeu tšeo di laolwago ke balemi goba tša tlhago ke kabo ye ntši ya dipeu. Ge balemi ba lema mašemo a magolo, go tloga go le boima go hwetša kabo ye e lekanego ya peu go tšwa go tšeo di bolokilwego bao ba rekišago peu ya tlhago.
- Thekgo ya mmušo e ikemišeditše go mokgwa wa bolemikgolo le go mananeo a dipeu (bona tshedimošo ka botlalo ka mo fase).

Kopano ya kopana ka nakong ya poledišano e ile ya lebeledišiša kudu mekgatlo yeo e fanago mošomo wo e o dirago ka ge o amana le bolemi bja tirišo ya tlhago le dipeu tša balemi. Go molaleng gore go na le mekgatlo ye mentši ye e nago le bokgoni. Potšišo ka fao e mabapi le go kgokaganya mošomo wa rena kudu (go swana le go rutana), go e kgokaganya kudu le ditšhaba tša rena ka bophara fao ba itemogelago ditlhohlo tše, le go rerišana le bao ba lego ka mmušong gore ba kwešiše ditaba tše bokaone.

Bontši bja bokgoni gareng ga mekgatlo ya balemi le mekgatlo ya thekgo bo akaretša:

- Go boloka peu le go e panaka
- Go tšwetša pele go nona ga mobu ga tlhago, go fa mohlala, mekgwa ya go tšhela monontšha mobung le go šomiša manyora
- Tšweletšo ya dimelana
- Go swara ditherišano tša balemi mabaopi le dipeu le dineelano
- Ka fao go ka rulaganywago Mananeo a Tiišetšo ya go Kgatha tema (PGS), fao balemi bao ba nyakago go rekiša dijo tšeo di tšweleditšwego ka mokgwa wa bolemi bja tirišo ya tlhago goba ka tšweletšo ya tlhago ba šomišane le bašomiši/badiriši go hlokomelana go netefatša gore dijo tše di tšweletšwago ke tša tlhago
- Tsebo ya tlhago ka ga phepo le boleng bja dijo le bja dimela ka kalafong
- Go hlama khalentara ya p[hedišano ya dimela – e lego mokgwa wo o tlišago tsebo ya setlogo le ya tikologo ka bophara le dintlha mabapi le go bjala dijo
- Dinyakišišo le tšwetšopele ya melawana
- Tlhabollo ya setšhaba
- Karoganyo ya mellwane ya naga le ya tšhomišo ya naga – e bohlokwa go beakanya mananeo ka bophara a bolemi bja tirišo ya tlhago le a tšweletšo ye e kopantšwego
- Dikamano gareng ga meetse, phetogo ya tlaaemete, phapano ya dimela le bolemi
- Mmušo o thekgile tšweletšo ya peu ditšhabeng, ebile moemedi wa mmušo o boletše gore go thekga tšweletšo ya dipeu tša tlhago le mehuta ya dipeu ye e fapafapanego ke monyetla wo o ka šalwago morago

“Mmušo o dula o itokišitše le go ikemišetša go šomišana le balemi. Gape go bohlokwa go ba le dibaka tšeo ka tšona dihlopha tša balemi di ka rerišanago le mmušo”

Seemo sa thekgo ya mmušo

Baemedi go tšwa go mmušo wa bosetšhaba, wa phrobentshe le wa pušoleselegae ba tsenetše dipoledišano tše ebile ba kgathile tema ka mafolofolo ka ditherišanong tše di tseletšego le balemi. Ba laeditše gore ba nyaka go theeletša, go ithuta le go rerišana le balemi. Balemi ba laeditše ditlholo tše ba itemogelago tšona le mmušo e lego:

- Tlhokego ya thekgo go balemipotlana
- Thekgo ye e sego ya amleba, ya go swana le kabo ya dipeu tše balemi ba sego ba di kgopela, le thekgo go bolemi bja setlwaedi e sego bja bolemi bja tirišo ya tlhago
- Tlhokego ya phihlelelo go dipeu tša tlhago le tša setlogo
- Tlhokego ya thekgo go balemipotlana bao ba itirelago mananeo a bona a dipeu tše di laolwago ke balemi
- Mmušo (kudukudu Mmušo wa Selegae ka go diriša mananeo a ona a Tlhabollo ya Ekonomi ya Tikologo (LED)) ga o bonale o lemoga bohlokwa bja balemipotlana go tšhireletšego dijong ka Afrika Borwa, le ka fao, ge e le gore nkabe ba thekgwa ka maleba, ka go fihlelela mebaraka ya ka nageng, bjalo bjalo, ba ka kgona go ba le seabe se segolo

LDARD e tloga e laeditše ka fao go kwagalago gore e nyaka go kaonafatša dikamano tša mošomo le balemipotlana. Go fa mohlala, ba thekgile balemipotlana ka ga koketšo ya dipeu ebile mabati a bona a bulegile go šomišana le balemipotlana ba bangwe mabapi le se. Le ge go le bjale, balemi bao ba kgathago tema ba sa na le maikutlo a gore LDARD e sa le ka go tirišo ya bolemi bja tirišo ya dikhemikhale. Go swana le ka go koketšo ya dipeu, dipeu di sa swanetše go swana le tše di tšweletšwago ke lekala la kgwebo, tša šongwa ka dikhemikhale, le go phuthelwa ka mokgwa wo itšego gore di 'lokele' mmaraka.

Go ya ka moemedi wa LDARD yo a bego a le ka kopanong, Kgoro e fana ka dipeu go balemi bao ba di kgopetšego. Eupša balemi ba lemogile gore se ga se seo ba itemogelago sona go se dira – gore LDARD e fela e tliša dipeu tše e šetšego e tšere sephetho sa gore e tla di tliša go balemi, tše gantši e lego palo ye nnyane ya dipeu tša dibjalo gomme, ge e tliša dipeu tša mafela, tšona ke tše di tšweleditšwego ka mokgwa wa tirišo ya dikhemikhale. Se se bonagala se amana ka boripana le lenaneo la go reka dipeu ka bontši. LDARD e swanetše go fihlelela dipalo tše di nepišitšwego tša go iša dipeu go balemi, gomme yona e tshephile dikhamphani tše mo lebakeng le e lego tšona fela tše di kgonago go aba bontši bja dipeu tše di nyakegago.

Dibaka tša mešongwana ya bakgathatema ba bantši

- Bakgathatema ba tloga ba boletše ka fao go kwagalago ka dipoledišanong gore go swanetše go ba le mokgwa wo o felago o fetoga, fao mmušo o boledišanago le balemi ka ga dinyakwa tša bona tša dipeu, go ya ka mokgwa wa bolemi bja bolemi bja tirišo ya tlhago, le lenaneo la go reka le go phatlalatša dipeu o swanetše go fetošwa. Mmušo o thekga balemipotlana ka Pankeng ya Dipeu ya Gumbu ka go boloka dipeu tša setlogo /tše di fetošitšwego go ya ka tikologo ya fao, le maano a go šoma ka tšweletšo ya dipeu ka bontši. Se se laetša dibaka tše di ka kgonagalago tša go šomišana le mmušo go tšwela pele ka go utolla mekgwa ye e bonagalago ya go thekga mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi.
- Le ge mmušo o nepišitše go bohlokwa bja balemi ba bagolo ba tša kgwebo go tšhireletšego dijong ya ka mo nageng, bakgathatema ba boletše gore go na le dikgoba tše bolemi bja tirišo ya tlhago le mananeo a dipeu ao a laolwago ke balemi a ka thekgwago. Go feta mo, bolemi bja tirišo ya tlhago e na le bokgoni bja go tsenya letsogo kudu go tšweletšo ya dipeu go bosetšhaba le tšwelopele go ya go ile ya phedišana ya diphedi. Bothata bjo bongwe bo tšweletšwa ke ge mmušo o thekga dilekane magareng ga balemi ba tša kgwebo le batšweletši ba bannyane ka tlhahlo le ka mekgwa ye mengwe ya thekgo fao seemo sa bolemi bja kgwebo go fetago dipelo tša tshepedišo.
- Lekala la Nethopo ya Ditšini ka Lefapheng la tšweletšo ya Dimela ka go Kgoro ya Temo ya Bosetšhaba le šoma ka ga dipeu tša setlogo le tše di fetošitšwego go ya ka tikologo ka go diriša dipanka tša dipeu tša setšhaba le tša dipeu tša balemi le dipontšho ka ga dipeu. Go na le dibaka tša go maatlafatša dikamano magareng ga mošomo wo le maitekelo a diphrobentshe go mananeo a dipeu a balemi.
- Leano la Bosetšhaba la Methopo ya Ditšini tša Dimela – Kgoro ya Temo ya Bosetšhaba e na le leano la go lota pharologano, go akaretšwa dipeu ka temong. Dibaka di ka utollwa gore setšhaba se dirišane le mmušo ka nepo ya go iša pele dikarolo tša maleba tša leano le ka Limpopo.
- Setšhaba se swanetše go hlatholla melaetša le maemo le go ipopa ka maatla kudu, gore se tšweletše molaetša wo o amago bohle go mmušo gore o kgone go tseba gore go na le nyakego go tšwa setšhabeng ya melawana le mananeo ao a thekgago tšweletšo ya go diriša bolemi bja tirišo ya tlhago le mananeo a dimela.
- Ka fao mmušo o thekgago ditšhaba mabapi le dipeu go laolwa ke melao ya bjale ya dipeu – le ge e le gore mošomo wo o swanetše go amantšhwa le tekodišišo leswa le peakanyoleswa ya melao le melawana fao go hlokalagago.

www.acbio.org.za

13 The Braids Road, Emmarentia,
Johannesburg, 2195, South Africa
P O Box 29170, Melville, 2109
+27 11 486 2701

